

Секція: С4 Психологія	
УДК 159.923:355.01-057.36	
Дата першого надходження статті до видання	2026-06-20
Дата прийняття статті до друку після рецензування	2026-07-20
Дата публікації/оприлюднення	2026-07-20

Методичні підходи до емпіричного вивчення структури особистості учасника бойових дій

Хоменко Станіслав Васильович

Аспірант факультету психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська,

64/13, Київ, 01601, Україна

e-mail: stanislavvasylovych@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-4827-0467>

Анотація. У статті обґрунтовано методичні підходи до емпіричного вивчення структури особистості учасника бойових дій із урахуванням того, що бойовий досвід впливає не на окрему ізольовану рису, а на взаємодію когнітивних, емоційно-регуляторних, мотиваційно-ціннісних, поведінкових і соціально-інтеграційних характеристик. Мета дослідження полягала в побудові блокової моделі психодіагностичного аналізу, доборі релевантних методик і визначенні послідовності статистичної інтерпретації результатів. Теоретичною основою виступає системне розуміння особистості у вітчизняній психології, а також положення військової психології щодо психологічної готовності, бойового стресу, адаптації та соціальної підтримки військовослужбовців. Психодіагностичні методики розглянуто не як самостійний перелік тестів, а як інструментальне забезпечення цілісної емпіричної моделі, у якій кожен показник має визначене місце в загальній логіці дослідження. Описано принципи добору інструментарію для п'яти блоків, процедуру організації дистанційного анонімного опитування, етичні обмеження роботи з військовими респондентами та послідовність математико-статистичної обробки даних (описова статистика, перевірка нормальності, міжгрупове порівняння бойової і тилової груп, χ^2 -аналіз, кореляційні матриці, z-перетворення Фішера). Наукова новизна полягає в розгляді структури особистості як блокової моделі взаємопов'язаних характеристик, а не сукупності ізольованих показників. Показано, що емпіричне вивчення має поєднувати міжгрупове порівняння з аналізом внутрішніх зв'язків між показниками, оскільки рівень вираженості окремої характеристики не завжди розкриває її функцію в особистісній структурі. Блокова побудова аналізу запобігає зведенню особистості військовослужбовця до набору шкал і створює підставу для подальшого вивчення адаптаційних ресурсів, зон психологічної напруги та умов підтримки.

Ключові слова: особистість, учасники бойових дій, емпірична модель, психодіагностика, бойовий стрес, мотивація, копінг, соціальна підтримка, військова психологія.

Methodical approaches to the empirical study of the personality structure of a combatant

Khomenko Stanislav Vasylovych

PhD Candidate (Postgraduate Student), Faculty of Psychology
Taras Shevchenko National University of Kyiv, 64/13 Volodymyrska Street, Kyiv, 01601,
Ukraine. KHY

e-mail: stanislavvasylovych@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-4827-0467>

Abstract. The article substantiates methodological approaches to the empirical study of the personality structure of a combatant, taking into account that combat experience affects not a single isolated trait but the interaction of cognitive, emotional-regulatory, motivational-value, behavioral, and social-integration characteristics. The aim of the study was to develop a block model of psychodiagnostic analysis, to select relevant methods, and to define the sequence of statistical interpretation of results. The theoretical basis is the systemic understanding of personality presented in domestic psychology, together with the provisions of military psychology on psychological readiness, combat stress, adaptation, and the social support of servicemen. Psychodiagnostic methods are treated not as an independent list of tests but as instrumental support for a holistic empirical model, in which each indicator occupies a defined place within the overall logic of the study. The principles of selecting instruments for five blocks are described, along with the procedure for organizing a remote anonymous survey, the ethical limitations of working with military respondents, and the sequence of mathematical and statistical data processing (descriptive statistics, normality testing, intergroup comparison of combat and rear groups, χ^2 analysis, correlation matrices, and Fisher's z-transformation). The scientific novelty lies in considering the personality structure as a block model of interrelated characteristics rather than a set of isolated indicators. It is shown that empirical study must combine intergroup comparison with an analysis of internal relationships between indicators, since the level of expression of a separate characteristic does not always reveal its function in the personality structure. The block construction of the analysis prevents the reduction of a serviceman's personality to a set of scales and creates a basis for further study of adaptive resources, zones of psychological stress, and conditions of support.

Keywords: personality, combatants, empirical model, psychodiagnostics, combat stress, motivation, coping, social support, military psychology.

Вступ

Актуальність проблеми. Тривала війна змінює умови, у яких формується наукове бачення особистості військовослужбовця, оскільки досвід участі в бойових діях не може бути пояснений лише через наявність стресу, травматизації або окремих рис характеру. Учасник бойових дій діє в середовищі, де поєднуються ризик, невизначеність, службова відповідальність, групова взаємозалежність і потреба в постійному самоконтролі, через що психологічний аналіз має враховувати не лише актуальний стан, а й спосіб організації особистості загалом. Коли дослідник обмежується вимірюванням тривожності, агресивності, мотивації або когнітивної продуктивності окремо, отримані показники залишаються фрагментарними, бо вони не пояснюють, як саме військовослужбовець оцінює ситуацію, регулює емоційне напруження, приймає рішення, взаємодіє з підрозділом і зберігає внутрішню смислову опору після досвіду небезпеки.

Проблема методичного забезпечення емпіричного дослідження структури особистості учасника бойових дій пов'язана з тим, що більшість психодіагностичних

методик створювалася для вимірювання окремих психологічних властивостей, тоді як бойовий досвід виявляється не в ізольованій зміні одного показника, а в перебудові співвідношень між когнітивними, емоційними, мотиваційними, поведінковими та соціальними характеристиками. У військовій психології вже напрацьовано значний інструментарій для оцінювання психологічної готовності, професійно-психологічного відбору, психічних станів, саморегуляції та соціально-психологічних процесів у підрозділах [2; 3; 4; 5; 9]. Водночас емпіричне вивчення структури особистості учасника бойових дій не може зводитися до механічного поєднання кількох опитувальників, оскільки в такому разі дослідник отримує набір розрізнених результатів, але не бачить, як вони працюють у межах особистісної організації. Тому методичний підхід до такого дослідження має вибудовуватися від змісту дослідницьких блоків, а вже потім переходити до добору методик, здатних виміряти відповідні характеристики й показати їхні зв'язки між собою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системне розуміння особистості, представлене у працях В. В. Рибалки, дає підстави розглядати людину як багатовимірну організацію соціально-психологічних, індивідуально-психологічних, діяльнісних і регуляторних характеристик [11]. У військовому контексті це положення має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки участь у бойових діях змінює не саму наявність певних реакцій, а умови їх прояву, силу, спрямованість і функцію в поведінці військовослужбовця. Тривожність за одних умов може підтримувати мобілізацію уваги, а за інших – ускладнювати самоконтроль і прийняття рішень. Мотивація служби може виступати ресурсом витримування навантаження, але вона ж може виснажуватися, коли очікування військовослужбовця різко розходяться з реальним досвідом бойової діяльності. Соціальна підтримка здатна пом'якшувати наслідки напруження, проте взаємодія з оточенням іноді стає додатковим джерелом внутрішньої напруги, якщо пережитий досвід не знаходить розуміння. За таких умов емпірична модель має давати змогу аналізувати не тільки рівень окремих показників, а й те, як вони поєднуються між собою в загальній структурі особистісного функціонування.

Матеріальну основу статті становили праці, у яких розкрито теоретичні підходи до розуміння особистості та її емпіричного вивчення [7; 11], методичні засади психодіагностики людини в кризових життєвих ситуаціях [1], досвід військово-психологічного оцінювання, професійно-психологічного відбору, діагностики психологічної готовності, саморегуляції та психічних станів військовослужбовців [2; 3; 4; 5; 9]. Окреме значення для побудови методичної логіки дослідження мали джерела, присвячені бойовому стресу та його наслідкам для військовослужбовців [10], соціальним очікуванням особистості [8] і сприйняттю соціальної підтримки як ресурсу психологічної адаптації [6]. Для уточнення змісту окремих діагностичних показників було також використано зарубіжні праці, що застосовуються під час аналізу тривожності, копінг-стратегій, травматичного стресу, психічних розладів і бар'єрів звернення по допомогу після бойового досвіду [12; 13; 14; 15]. Такий добір джерел був зумовлений потребою поєднати вітчизняний військово-психологічний контекст із загальноприйнятими психодіагностичними підходами, не переносючи іноземні моделі механічно на українську вибірку.

Виділення невирішеної частини проблеми. Організація дослідження ускладнюється тим, що учасники бойових дій перебувають у різних умовах служби, мають неоднаковий характер бойового залучення, різний термін перебування у війську, різний спосіб входження в службу та різний досвід взаємодії з підрозділом. Через це процедура збору даних має залишатися етично безпечною, організаційно гнучкою і придатною для дистанційного застосування, але водночас вона не повинна втрачати стандартизованості. Робота з цією категорією респондентів передбачає добровільну участь, анонімність, відмову від фіксації назв підрозділів, місця служби та будь-яких

відомостей, які можуть розкрити персональну або службову інформацію. Відповідно, дистанційне опитування через Google Forms виступає не спрощенням емпіричної процедури, а способом забезпечити доступність участі для військовослужбовців, які через службові обставини не можуть проходити очне обстеження в один і той самий час.

Мета статті. Обґрунтування методичних підходів до емпіричного вивчення структури особистості учасника бойових дій через побудову блокової моделі психодіагностичного аналізу, добір релевантних методик і визначення послідовності статистичної інтерпретації результатів.

Наукова новизна. Запропоновано розглядати структуру особистості учасника бойових дій не як сукупність ізольованих психодіагностичних показників, а як блокову модель взаємопов'язаних когнітивно-аналітичних, емоційно-регуляторних, мотиваційно-ціннісних, поведінкових і соціально-інтеграційних характеристик.

Практичне значення. Подана модель може бути використана для планування емпіричного дослідження військової вибірки, добору психодіагностичних інструментів, упорядкування масиву даних і коректного тлумачення результатів без зведення окремого показника до діагнозу або службової оцінки.

Методологія

Методи дослідження. Методологічну основу становить системний підхід, за яким особистість учасника бойових дій розглядається як цілісна структура взаємопов'язаних складових. Відповідно до цього підходу емпірична модель містить п'ять блоків: когнітивно-аналітичний, емоційно-регуляторний, мотиваційно-ціннісний, поведінковий і соціально-інтеграційний. Така побудова не є формальним групуванням методик за назвами, оскільки кожен блок відображає окремий вимір функціонування військовослужбовця. Когнітивно-аналітичний блок охоплює опрацювання інформації, темп мислення, гнучкість і здатність до орієнтації в умовах браку часу; емоційно-регуляторний блок стосується тривожності, нейротизму, актуального стану й самоконтролю; мотиваційно-ціннісний блок дає змогу простежити джерела професійної мотивації, орієнтацію на досягнення або уникнення невдачі, ціннісні пріоритети та локус контролю; поведінковий блок зосереджується на копінг-стратегіях, формах агресивного реагування, самоврядуванні та соціальній поведінці; соціально-інтеграційний блок пов'язує міжособистісну взаємодію, соціальні очікування, підтримку і реінтеграційний потенціал.

Джерела даних. Матеріальну основу статті становили праці, у яких розкрито теоретичні підходи до розуміння особистості та її емпіричного вивчення [7; 11], методичні засади психодіагностики людини в кризових життєвих ситуаціях [1], досвід військово-психологічного оцінювання, професійно-психологічного відбору, діагностики психологічної готовності, саморегуляції та психічних станів військовослужбовців [2; 3; 4; 5; 9]. Окреме значення для побудови методичної логіки дослідження мали джерела, присвячені бойовому стресу та його наслідкам для військовослужбовців [10], соціальним очікуванням особистості [8] і сприйняттю соціальної підтримки як ресурсу психологічної адаптації [6]. Для уточнення змісту окремих діагностичних показників було також використано зарубіжні праці, що застосовуються під час аналізу тривожності, копінг-стратегій, травматичного стресу, психічних розладів і бар'єрів звернення по допомогу після бойового досвіду [12; 13; 14; 15]. Такий добір джерел був зумовлений потребою поєднати вітчизняний військово-психологічний контекст із загальноприйнятими психодіагностичними підходами, не переносючи іноземні моделі механічно на українську вибірку.

Інструменти аналізу. Психодіагностичний інструментарій добирався з урахуванням змісту кожного дослідницького блоку, можливості стандартизованого проведення, придатності для дорослої вибірки, наявності кількісних показників і прийняттого обсягу завдань для респондента. Добір інструментарію не зводився до

розширення батареї тестів, оскільки кожна методика мала відповідати окремій стороні особистісного функціонування учасника бойових дій. Для когнітивно-аналітичного блоку можуть застосовуватися Короткий орієнтувальний тест, адаптований тест Вандерліка та окремі показники 16-факторного опитувальника Р. Б. Кеттелла, оскільки ці методики дають змогу оцінити загальні інтелектуальні можливості, швидкість орієнтації, особливості мислення й ті особистісні риси, які впливають на прийняття рішень у напружених умовах [9]. У межах емоційно-регуляторного блоку доцільно використовувати Шкалу реактивної та особистісної тривожності Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна, тест-опитувальник ЕРІ Г. Айзенка, методику самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса та методики самооцінки психічних станів, оскільки вони дозволяють зафіксувати рівень тривожності, емоційної напруги, нейротизму, самопочуття й загальної регуляторної стійкості [4; 15].

Мотиваційно-ціннісний блок потребує методик, які відображають не лише наявність професійної мотивації, а й її спрямованість, стійкість і зв'язок із ціннісними орієнтаціями військовослужбовця. Для цього можуть застосовуватися методика К. Замфір у модифікації А. Реана, методика А. О. Реана для діагностики мотивації успіху й страху невдачі, методика «Профіль особистості» Ш. Шварца та методики локусу контролю, які дають змогу зіставити внутрішні й зовнішні мотиви служби, прагнення до досягнення, ставлення до невдачі, систему цінностей і відчуття особистого контролю над подіями [3; 9]. Поведінковий блок може спиратися на опитувальник COPE, методику А. Басса – А. Даркі в адаптації О. К. Осницького та методики саморегуляції поведінки, оскільки в цьому блоці важливими є не лише способи подолання стресу, а й форми реагування на напруження, рівень агресивності, імпульсивності, здатність планувати дії та контролювати власні реакції [3; 9; 13]. Соціально-інтеграційний блок доцільно пов'язувати з вивченням соціальних очікувань, міжособистісної взаємодії та сприйняття соціальної підтримки, тому в ньому можуть використовуватися опитувальники соціальних очікувань, методики міжособистісних стосунків і Багатомірна шкала сприйняття соціальної підтримки [6; 8; 9].

Математико-статистична обробка даних може здійснюватися у Microsoft Excel та jamovi. Excel доцільно використовувати для первинного упорядкування масиву, кодування груп, перевірки повноти відповідей і узгодження назв шкал, тоді як jamovi забезпечує розрахунок описової статистики, перевірку нормальності розподілу за критерієм Шапіро-Уїлка, оцінку однорідності дисперсій за критерієм Левена, вибір t-критерію або U-критерію Манна-Уїтні для порівняння незалежних груп, аналіз частотних розподілів за χ^2 -критерієм і побудову кореляційних матриць. Для зіставлення сили кореляційних зв'язків у бойовій і тиловій групах може застосовуватися z-перетворення Фішера, оскільки воно дозволяє виявити не лише відмінність рівнів, а й відмінність структури взаємозв'язків між психологічними показниками.

Обмеження дослідження. Організація збору даних передбачає добровільну участь респондентів, попереднє інформування про мету дослідження, відсутність обов'язку відповідати на всі питання за умов дискомфорту, анонімність і відмову від збирання даних, що можуть ідентифікувати конкретний підрозділ або службову ситуацію. У вибірці доцільно виокремлювати бойову й тилову групи, але таке розмежування має здійснюватися обережно, оскільки належність до тилової групи не означає відсутності стресу, а належність до бойової групи не дає підстав для автоматичного висновку про дезадаптацію. Службові, демографічні й біографічні змінні мають використовуватися як контекстуальні показники, які допомагають інтерпретувати психологічні результати, а не як підстава для стигматизації.

Інтерпретація отриманих результатів має залишатися обережною, оскільки психодіагностичний показник не можна автоматично переводити в психологічний діагноз, оцінку придатності або висновки про особистісну проблемність респондента.

Психодіагностичні шкали в такому дослідженні мають використовуватися для опису закономірностей і зв'язків між показниками, а не для клінічного маркування або оцінювання придатності респондента. Класифікаційні системи, зокрема DSM-5-TR, можуть бути потрібними для розмежування клінічних категорій [12], але емпіричне вивчення структури особистості військовослужбовців не повинно підміняти собою клінічний висновок. Коректним є опис показників емоційної напруги, адаптаційних ресурсів, особливостей саморегуляції, мотиваційних орієнтацій, соціальних очікувань і поведінкових стратегій без надання їм ширшого значення, ніж дозволяє процедура дослідження.

Окреме методичне обмеження пов'язане із самоописовим характером більшості психодіагностичних інструментів, адже опитувальник фіксує не поведінку як таку, а те, як людина повідомляє про власні стани, реакції та звичні способи дії. Учасник бойових дій може занижувати вираженість проблемних відповідей через професійну норму стриманості, небажання демонструвати вразливість або побоювання неправильної інтерпретації результатів, але так само окремі оцінки можуть посилюватися під впливом актуального виснаження, недосипання чи напруженого періоду служби. Через це тестові дані бажано поєднувати з демографічною анкетною, службово-біографічними змінними та, за можливості, короткими якісними коментарями, які не порушують анонімності респондента. Навіть відкрите питання про чинники, які допомагають витримувати навантаження, може уточнити кількісну картину, однак такі відповіді мають аналізуватися обережно, без дослівного наведення фрагментів, здатних ідентифікувати людину, підрозділ або конкретні обставини служби.

Порівняння бойової й тилової груп також потребує методичної стриманості, оскільки жодна з них не є повністю однорідною. Бойовий досвід може різнитися за інтенсивністю, тривалістю, частотою ротацій, характером завдань і часом, що минув після найнапруженіших подій. Тилова група так само не може розглядатися як психологічно нейтральна, бо військова служба поза безпосереднім бойовим зіткненням може включати відповідальність, невизначеність, втому, тривале очікування загрози й переживання за побратимів. Через це групова належність має залишатися важливою пояснювальною змінною, але вона не повинна витіснити інші обставини, здатні впливати на результати. У подальших дослідженнях доцільно враховувати термін служби, спосіб вступу до війська, посаду, досвід ротацій, наявність підтримки, суб'єктивну оцінку навантаження та період відновлення, якщо збирання таких даних не створює ризиків для безпеки й анонімності респондентів.

Результати

Емпіричне вивчення структури особистості учасника бойових дій потребує відмови від підходу, за якого один психодіагностичний показник подається як достатнє пояснення психологічних наслідків бойового досвіду. Участь у бойових діях поєднує високу щільність подій, обмежений час для осмислення ситуації, постійну залежність від групової взаємодії, необхідність витримувати напруження і подальше повернення до соціальних ролей, які не завжди збігаються з досвідом, набутим у службово-бойових умовах. Через це структура особистості не розкривається через суму окремих ознак, а виявляється у способі поєднання мислення, емоційної регуляції, мотивації, поведінкових стратегій і соціального включення.

Когнітивно-аналітичний блок у такій моделі відображає вихідний рівень орієнтації військовослужбовця в ситуації. Його зміст не зводиться до загального інтелекту, бо в умовах служби значення має не тільки обсяг знань, а й здатність швидко виокремлювати суттєві ознаки, співвідносити їх із попереднім досвідом, прогнозувати наслідки й зберігати продуктивність під час інформаційного навантаження. Короткий орієнтувальний тест і адаптований тест Вандерліка дають змогу оцінити швидкість і точність мисленнєвих операцій, логічне узагальнення та здатність працювати з різними

типами завдань у часових межах [9]. У дослідженні учасників бойових дій ці показники не варто трактувати як абстрактний інтелектуальний рейтинг, оскільки їхнє значення розкривається через зв'язок із тривожністю, копінгом, мотивацією, самоконтролем і соціальною взаємодією. Достатня когнітивна продуктивність може по-різному проявлятися в поведінці залежно від рівня емоційної напруги, довіри до групи й готовності брати відповідальність за рішення в умовах невизначеності.

Емоційно-регуляторний блок потрібний для розмежування ситуативної реакції та більш стійких способів емоційного функціонування. Підвищення тривожності в окремий період може бути пов'язане з актуальними умовами служби, але воно не завжди свідчить про сталу особистісну схильність до дезорганізації. Шкала реактивної та особистісної тривожності Ч. Спілбергера дає можливість зберегти це розмежування, оскільки окремо фіксує актуальний стан і відносно стійку тривожність як особистісну характеристику [15]. Тест-опитувальник ЕРІ Г. Айзенка використовується для оцінювання нейротизму та екстраверсії-інтроверсії, а методики самооцінки емоційного стану дають змогу зафіксувати поточне самопочуття і загальний рівень емоційної напруги [4]. Поєднання цих інструментів допомагає зрозуміти, чи має емоційна напруга переважно ситуативний характер, чи вона входить до звичного способу реагування. Такий аналіз зменшує ризик методичної помилки, коли будь-яка емоційна реакція військовослужбовця трактується як ознака порушення, хоча частина таких реакцій може бути закономірною відповіддю на умови підвищеного ризику.

Мотиваційно-ціннісний блок пов'язаний із тим, що військова діяльність не підтримується лише наказом, дисципліною або зовнішнім контролем. Тривале виконання службових завдань потребує внутрішнього прийняття ролі, розуміння смислу дій, готовності брати відповідальність і здатності співвідносити особисті мотиви з груповими завданнями. Методика К. Замфір у модифікації А. Реана дає змогу розрізнити внутрішню мотивацію, зовнішню позитивну й зовнішню негативну мотивацію [3]. Для учасників бойових дій це розмежування має значення, бо однаковий рівень формальної залученості може спиратися на різні мотиви: прагнення бути корисним, професійне самоствердження, почуття обов'язку, потребу у визнанні, страх осуду або уникнення покарання. Методика А. О. Реана для діагностики мотивації успіху й страху невдачі уточнює, чи спрямована активність на досягнення результату, чи переважно на уникнення помилки [9]. У військовому контексті ця відмінність впливає на стиль прийняття рішень, залежність від зовнішнього схвалення та готовність діяти самостійно в ситуаціях невизначеності.

Ціннісний вимір продовжує мотиваційний аналіз, бо показує, на які уявлення про обов'язок, безпеку, відповідальність, автономію, взаємодію і визнання спирається військовослужбовець. Методика «Профіль особистості» Ш. Шварца, представлена в українських військово-психологічних матеріалах, може використовуватися для виявлення ціннісних пріоритетів, які задають поведінкову спрямованість особистості [9]. У цьому разі цінності не варто описувати як декларативні переконання, оскільки в бойовому досвіді вони перевіряються ризиком, відповідальністю і залежністю від групи. Зв'язок ціннісних показників із локусом контролю дає змогу уточнити, чи сприймає військовослужбовець себе суб'єктом дій, чи частіше переносить відповідальність на зовнішні обставини. Методика локусу контролю у модифікації Є. Г. Ксенофонтової, яка використовується у прикладній військовій психодіагностиці, корисна не лише для опису інтернальності або екстернальності, а й для пояснення того, як особистість вибудовує відповідальність у ситуаціях, де повний контроль над подіями об'єктивно неможливий [9].

Поведінковий блок поєднує внутрішні характеристики особистості з тим, як військовослужбовець діє в ситуаціях напруження, невизначеності або тривалого навантаження. У цьому блоці копінг-стратегії розглядаються не як доказ самого факту

стресу, а як спосіб поводження з ним, оскільки одна й та сама напружена ситуація може спричиняти різні форми реагування – від активного розв'язання проблеми до емоційного відсторонення чи уникання. Опитувальник COPE, запропонований Ч. Карвером, М. Шейєром і Дж. Вейнтраубом, дає змогу розрізняти проблемно орієнтовані, емоційно орієнтовані та унікальні способи подолання [13]. У військово-психологічному дослідженні ці показники доцільно співвідносити з іншими блоками, бо уникання іноді виступає короточасним способом відновлення, але за стійкого домінування може ускладнювати адаптацію; активне подолання може підтримувати дієздатність, але за високої імпульсивності набувати ризикованих форм; пошук підтримки може сприяти соціальній інтеграції, але в умовах недовіри до середовища часто блокується або замінюється замкненістю [9].

Аналіз агресивного реагування потребує обережної інтерпретації, оскільки військова діяльність передбачає легітимне застосування сили в професійному контексті, але така службова дія не є тотожною особистісній агресивності. Методика А. Басса – А. Даркі в адаптації О. К. Осницького може використовуватися для вивчення форм агресії та ворожості [3], однак отримані показники не варто розглядати поза службовим досвідом, рівнем емоційної напруги, самоконтролем і характером соціальної ситуації. Методична помилка виникає тоді, коли підвищення за окремою шкалою одразу трактується як особистісна проблемність, хоча воно може бути пов'язане з виснаженням, пережитою загрозою, порушенням відновленням або тривалим перебуванням у режимі мобілізації. Тому поведінковий блок не має виконувати функцію етикетування респондента, а повинен допомагати з'ясувати, які способи реагування потребують підтримки, корекції або додаткового аналізу.

Соціально-інтеграційний блок завершує емпіричну модель не тому, що соціальні характеристики перебувають поза особистістю, а тому, що саме через них видно, як військовослужбовець входить у групу, приймає або відхиляє підтримку, сприймає ставлення інших і прогнозує власне місце після бойового досвіду. Соціальна підтримка може бути ресурсом адаптації, але її дія залежить не лише від фактичної наявності людей поруч, а й від того, чи сприймає людина цю підтримку як доступну, прийнятну й безпечну. Багатомірна шкала сприйняття соціальної підтримки в українській версії дає змогу оцінити підтримку з боку сім'ї, друзів і значущих інших [6]. У поєднанні з методикою соціальних очікувань І. С. Поповича та методиками міжособистісної взаємодії такий інструментарій дозволяє дослідити не тільки наявність соціального ресурсу, а й очікування щодо нього, готовність приймати допомогу, рівень довіри та звичний стиль взаємодії [8; 9].

Соціальні очікування мають окреме значення для учасників бойових дій, оскільки повернення до цивільного середовища або зміна характеру службових завдань не відбуваються автоматично. Військовослужбовець може мати досвід високої згуртованості в підрозділі й водночас переживати розрив із цивільним оточенням, яке не поділяє або не розуміє його досвіду. Через це методичний підхід має передбачати аналіз очікувань від суспільства, родини, професійного середовища і державних інституцій, але без перетворення цих очікувань на оцінку «правильності» позиції респондента. У науковому плані такі показники потрібні для розуміння соціально-психологічного контуру особистісної структури, а в практичному – для визначення умов підтримки, які можуть полегшити реінтеграцію [8].

Обговорення

Інтерпретація результатів. Окремого розгляду потребує зв'язок між бойовим стресом і структурою особистості. У вітчизняних дослідженнях бойовий стрес описується як багаторівнева реакція на комплекс стресорів бойової обстановки, що може проявлятися в емоційній, когнітивній, поведінковій і соціальній сферах [10]. Зарубіжні дані також підтверджують зв'язок бойового розгортання з підвищеними

ризиками психічних труднощів і бар'єрами звернення по допомогу, зокрема через стигматизацію [14]. Водночас методичний висновок із цих даних не має зводитися до пошуку патології. Дослідження структури особистості учасника бойових дій повинно одночасно фіксувати напруження і ресурси, бо людина може мати високий рівень пережитого стресу й водночас зберігати когнітивні, мотиваційні або соціальні механізми адаптації. Діагностична модель, яка бачить тільки дефіцити, звужує емпіричну картину, а модель, яка ігнорує напруження, втрачає зв'язок із реальністю бойового досвіду.

Статистична логіка такого дослідження має поєднувати опис показників, міжгрупове порівняння та аналіз зв'язків між змінними. Описова статистика дає змогу побачити розподіл результатів у кожній групі, середні значення, медіани, стандартні відхилення, мінімальні й максимальні значення, а також перевірити, чи є масив придатним для подальшого аналізу. Порівняння бойової й тилової груп дозволяє встановити, за якими характеристиками між ними виникають відмінності; за відповідності розподілу вимогам параметричного аналізу може застосовуватися t -критерій для незалежних вибірок, а за порушення таких припущень – U -критерій Манна-Уїтні. Якщо результати подаються через рівні або категорії, доцільним стає χ^2 -критерій Пірсона. Кореляційний аналіз потрібний для з'ясування внутрішньої організації показників у кожній групі, оскільки структура особистості проявляється не лише в середніх значеннях, а й у тому, які характеристики поєднуються між собою та які зв'язки посилюються або послаблюються під впливом бойового досвіду.

Кореляційні матриці бойової й тилової груп доцільно аналізувати окремо, оскільки бойовий досвід може змінювати не тільки рівень окремих показників, а й їхню функціональну роль у загальній структурі особистості. Зв'язок між тривожністю і копінгом у бойовій групі може відображати мобілізацію ресурсів або, навпаки, накопичення виснаження, тоді як у тилівій групі така сама статистична залежність може мати інше психологічне походження. Через це порівняння середніх значень не завжди достатнє для розуміння досліджуваного явища, бо воно показує лише різницю за рівнем вираженості ознаки, але не пояснює, як ця ознака включена в систему інших характеристик. Зіставлення сили кореляцій за допомогою z -перетворення Фішера дає змогу перевірити, чи відрізняється сама конфігурація зв'язків між групами, а отже, чи можна говорити не тільки про кількісну, а й про структурну своєрідність особистісного функціонування учасників бойових дій.

Етична складова в такому дослідженні не може розглядатися як додаток до методики, оскільки від неї залежить і можливість залучення респондентів, і достовірність отриманих даних. Військовослужбовець має розуміти, що участь у дослідженні не впливає на службову оцінку, відповіді не передаються командуванню в персоніфікованому вигляді, а сама анкета не передбачає збирання відомостей, які можуть розкрити службову або персональну інформацію. Дистанційний формат опитування потребує зрозумілої інструкції, контролю повноти відповідей і раціонального обмеження тривалості проходження методик. Надмірне розширення батареї опитувальників може погіршити якість даних через втому, формальні відповіді або дострокове припинення участі, тому кожна методика має бути включена не через доступність, а через її зв'язок із конкретним дослідницьким завданням. Якщо певний показник не пов'язаний зі змістом емпіричної моделі, його доцільніше не включати до батареї методик, навіть коли сам інструмент є відомим і зручним для застосування.

Порівняння з іншими дослідженнями. Запропонований підхід узгоджується із системним розумінням особистості у працях В. В. Рибалки, методичними засадами психодіагностики в кризових життєвих ситуаціях і дослідженнями бойового стресу, однак зміщує акцент із вимірювання окремих проявів на аналіз конфігурації показників у структурі особистісного функціонування.

Наукова новизна (розгорнуто). Блокова модель визначає логіку інтерпретації результатів, за якої показники аналізуються не за порядком подання методик, а за їхнім місцем у структурі особистісного функціонування. У цьому випадку когнітивні показники можуть співвідноситися з емоційною регуляцією, мотиваційні орієнтації – з копінгом, а соціальна підтримка – з тривожністю, агресивним реагуванням або локусом контролю. Завдяки цьому результати постають не як сукупність окремих тестових висновків, а як поступове розкриття способу організації особистості учасника бойових дій. Для практичної психології такий підхід створює підстави для адресніших рекомендацій, оскільки в одних випадках провідною зоною підтримки може бути емоційне відновлення, в інших – розвиток саморегуляції, а ще в інших – робота із соціальними очікуваннями, довірою і прийняттям підтримки. У науковому плані така модель відкриває можливість для подальшого факторного, регресійного або кластерного аналізу, якщо обсяг вибірки, якість даних і характер розподілу показників відповідатимуть вимогам цих процедур.

Окремі уваги потребує операціоналізація кожного показника, оскільки сама назва шкали ще не гарантує збігу між теоретичним поняттям і тим, що реально вимірює методика. Якщо дослідник заявляє про вивчення емоційної регуляції, але використовує лише показник тривожності, то відповідний блок фактично звужується до одного аспекту емоційного напруження. Якщо мотиваційно-ціннісний блок описується тільки через зовнішню мотивацію, то поза увагою залишаються внутрішня включеність, професійний смисл і ціннісна опора діяльності. Тому для кожного блоку варто заздалегідь визначати його теоретичний зміст, діагностичні показники, методику вимірювання, форму шкали, спосіб обробки та межі інтерпретації. Така процедура зменшує ризик довільного добору тестів і робить дослідження відтворюваним, оскільки інший дослідник може простежити, чому певний інструмент включено саме до цього блоку, а не використано як випадковий додаток до анкети.

Практичне значення (розгорнуто). Якість емпіричних даних залежить не лише від валідності методик, а й від умов, у яких респондент проходить опитування. У військовій вибірці можуть впливати втома, обмежений час, низька довіра до дослідника, небажання відкривати переживання, прагнення відповідати соціально бажано або формальне заповнення анкети через відчуття зовнішнього обов'язку. Через це варто використовувати контрольні показники там, де вони передбачені методикою, аналізувати пропуски, час проходження, одноманітні відповіді та внутрішню узгодженість шкал. Показник відвертості в EPI, шкали контролю в особистісних опитувальниках або зіставлення логічно пов'язаних результатів не слід ігнорувати, бо вони допомагають відрізнити змістовний психологічний результат від технічного шуму. Водночас контроль якості даних не має перетворюватися на недовіру до респондента; його завдання полягає в тому, щоб не робити надто сильних висновків на слабкій або нестійкій емпіричній основі.

Узагальнення результатів варто будувати не як пошук універсального психологічного портрета учасника бойових дій, а як опис можливих структурних конфігурацій особистісного функціонування. В одному випадку можуть поєднуватися висока внутрішня мотивація, достатня когнітивна продуктивність, помірна тривожність і активні копінг-стратегії; в іншому – високий рівень відповідальності може співіснувати з виснаженням і труднощами прийняття підтримки; ще один варіант може виявляти збережену соціальну включеність на тлі підвищеної емоційної напруги. Такі поєднання не слід заздалегідь оголошувати типами без емпіричного підтвердження, однак сама орієнтація на конфігураційний аналіз допомагає зберегти багатовимірність досліджуваного явища. Методична цінність блокового підходу виявляється в тому, що учасник бойових дій розглядається не як сума балів за шкалами, а як людина,

психологічна організація якої формується на перетині бойового досвіду, службових умов, групової взаємодії та власних способів саморегуляції.

Висновки

Емпіричне вивчення структури особистості учасника бойових дій потребує такої методичної побудови, у якій психодіагностичні інструменти підпорядковуються дослідницькій моделі, а не визначають її зміст. Особистість військовослужбовця доцільно розглядати як цілісну організацію когнітивно-аналітичних, емоційно-регуляторних, мотиваційно-ціннісних, поведінкових і соціально-інтеграційних характеристик, оскільки бойовий досвід впливає не лише на рівень окремих реакцій, а й на спосіб їх взаємодії між собою.

Блокова модель дає змогу поєднати теоретичне розуміння особистості з конкретним психодіагностичним вимірюванням. Когнітивно-аналітичний блок описує опрацювання інформації й прийняття рішень; емоційно-регуляторний блок розкриває співвідношення ситуативних і стійких емоційних характеристик; мотиваційно-ціннісний блок показує джерела професійної активності та смислові орієнтири; поведінковий блок фіксує способи реагування на стрес і соціальну напругу; соціально-інтеграційний блок дозволяє врахувати підтримку, очікування й міжособистісну взаємодію. У такій побудові зменшується ризик фрагментарного опису, а аналіз переходить від переліку шкал до розуміння особистісної організації військовослужбовця.

Добір методик має здійснюватися за принципом відповідності дослідницькому блоку, наявності стандартизованої процедури, можливості кількісної обробки, етичної прийнятності та придатності для військової вибірки. Дистанційне опитування може бути виправданим способом збору даних за умови добровільності, анонімності, відсутності ідентифікаційної службової інформації та зрозумілих інструкцій для респондентів. Статистичну обробку доцільно будувати як послідовність описової статистики, перевірки припущень, міжгрупового порівняння бойової і тилової груп, аналізу частотних розподілів і кореляційних матриць, а за потреби – зіставлення кореляцій через z-перетворення Фішера.

Методичний підхід до вивчення структури особистості учасника бойових дій не повинен ототожнювати психологічний показник із діагнозом, службовою оцінкою або висновком про придатність. Його призначення полягає в тому, щоб описати взаємодію адаптаційних ресурсів і зон напруження, виявити особливості внутрішньої організації показників і створити підставу для психологічної підтримки, яка враховує реальний досвід військовослужбовця, а не зводить його до узагальненого образу «травмованого» або «стійкого» учасника бойових дій.

Список використаних джерел

1. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.
2. Капосльоз Г. В. Психологічна готовність військовослужбовців до бойової діяльності: системний підхід щодо діагностування, формування та підтримання станів. Вісник Національного університету оборони України. 2023. № 72(2). С. 47-57. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-72-2-47-57>
3. Кокун О. М., Мороз В. М., Лозінська Н. С., Пішко І. О. Збірник психодіагностичних методик для професійно-психологічного відбору кандидатів на військову службу за контрактом у Збройних Силах України : методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Освіта України», ФОП Маслаков Р. О., 2021. 74 с.
4. Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Копаниця О. В., Малхазов О. Р. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів : методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.

5. Колесніченко О. С., Мацегора Я. В., Воробйова В. І. та ін. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації : монографія. Харків : Національна академія НГУ, 2016. 335 с.
6. Мельник Ю. Б., Стаднік А. В. Багатомірна шкала сприйняття соціальної підтримки : методичний посібник (українська версія). Харків : ХОГОКЗ, 2023. 12 с. <https://doi.org/10.26697/melnyk.stadnik.6.2023>
7. Особистість: практичні засади вивчення. Том 2 : навчально-методичний посібник / уклад.: Л. П. Бутузова, С. М. Дмитрієва, Н. М. Дубравська, С. М. Максимець, О. Л. Мачушник, Н. І. Сидоренко, О. О. Стахова, І. В. Фриз. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 330 с.
8. Попович І. С. Психологія соціальних очікувань особистості: методологія, теорія і практика : навчально-методичний посібник. Херсон : Олді-плюс, 2019. 158 с.
9. Прикладна психодіагностика в Національній гвардії України : методичний посібник / О. С. Колесніченко та ін.; за заг. ред. І. І. Приходька. Харків : НАНГУ, 2020. 388 с.
10. Пузирьов Є. В., Ізвєков В. В. Бойовий стрес та його наслідки для військовослужбовців. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2023. № 1. С. 203-209. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/33>
11. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології : навчальний посібник. Київ : ІПППО АПН України, 2006. 530 с.
12. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: DSM-5-TR. 5th ed., text rev. Washington, DC : American Psychiatric Association Publishing, 2022. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787>
13. Carver C. S., Scheier M. F., Weintraub J. K. Assessing coping strategies: A theoretically based approach. Journal of Personality and Social Psychology. 1989. Vol. 56(2). P. 267-283. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.56.2.267>
14. Hoge C. W., Castro C. A., Messer S. C., McGurk D., Cotting D. I., Koffman R. L. Combat duty in Iraq and Afghanistan, mental health problems, and barriers to care. New England Journal of Medicine. 2004. Vol. 351(1). P. 13-22. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa040603>
15. Spielberger C. D. Manual for the State-Trait Anxiety Inventory: STAI (Form Y). Palo Alto, CA : Consulting Psychologists Press, 1983. 36 p.

References

1. Zlyvkov, V. L., Lukomska, S. O., & Fedan, O. V. (2016). Psykhodiahnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievykh sytuatsiiakh [Psychodiagnostics of personality in crisis life situations]. Kyiv: Pedahohichna Dumka [in Ukrainian].
2. Kaposloz, H. V. (2023). Psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtziv do boiovoi diialnosti: Systemnyi pidkhid shchodo diahnostuvannia, formuvannia ta pidtrymannia staniv [Psychological readiness of servicemen for combat activity: A systematic approach to diagnosing, forming and maintaining states]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, 72(2), 47-57. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-72-2-47-57> [in Ukrainian].
3. Kokun, O. M., Moroz, V. M., Lozinska, N. S., & Pishko, I. O. (2021). Zbirnyk psykhodiahnostychnykh metodyk dlia profesiino-psykholohichnoho vidboru kandydativ na viiskovu sluzhbu za kontraktom u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: Metodychnyi posibnyk [Collection of psychodiagnostic methods for professional psychological selection of candidates for contract military service in the Armed Forces of Ukraine: Methodological manual]. Kyiv: Vydavnychiy dim "Osvita Ukrainy", FOP Maslakov R. O. [in Ukrainian].
4. Kokun, O. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., Kopanytsia, O. V., & Malkhazov, O. R. (2011). Zbirnyk metodyk dlia diahnostyky psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtziv viiskovoi sluzhby za kontraktom do diialnosti u skladi myrotvorchykh pidrozdiliv: Metodychnyi posibnyk [Collection of methods for diagnosing psychological readiness of contract servicemen for activities within peacekeeping units: Methodological manual]. Kyiv: NDTs HP ZSU [in Ukrainian].

5. Kolesnichenko, O. S., Matsehora, Ya. V., Vorobiova, V. I., et al. (2016). Psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtziv Natsionalnoi hvardii Ukrainy do sluzhbovo-boiovoi diialnosti poza mezhamy punktu postiinoi dyslokatsii: Monohrafiia [Psychological readiness of servicemen of the National Guard of Ukraine for service and combat activity outside the permanent deployment point: Monograph]. Kharkiv: Natsionalna akademiia NHU [in Ukrainian].
6. Melnyk, Yu. B., & Stadnik, A. V. (2023). Bahatomirna shkala spryiniattia sotsialnoi pidtrymky: Metodychnyi posibnyk (ukrainska versiia) [Multidimensional scale of perceived social support: Methodological manual (Ukrainian version)]. Kharkiv: KhOHOKZ. <https://doi.org/10.26697/melnyk.stadnik.6.2023> [in Ukrainian].
7. Butuzova, L. P., Dmitriieva, S. M., Dubravskaya, N. M., Maksymets, S. M., Machushnyk, O. L., Sydorenko, N. I., Stakhova, O. O., & Fryz, I. V. (Comps.). (2017). Osobystist: Praktychni zasady vyvchennia. Tom 2: Navchalno-metodychnyi posibnyk [Personality: Practical foundations of study. Vol. 2: Educational and methodological manual]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
8. Popovych, I. S. (2019). Psykholohiia sotsialnykh ochikuvan osobystosti: Metodolohiia, teoriia i praktyka: Navchalno-metodychnyi posibnyk [Psychology of social expectations of personality: Methodology, theory and practice: Educational and methodological manual]. Kherson: Oldiplius [in Ukrainian].
9. Kolesnichenko, O. S., et al. (2020). Prykladna psykhodiahnostyka v Natsionalnii hvardii Ukrainy: Metodychnyi posibnyk [Applied psychodiagnostics in the National Guard of Ukraine: Methodological manual] (I. I. Prykhodko, Ed.). Kharkiv: NANHU [in Ukrainian].
10. Puzyrov, Ye. V., & Izviekov, V. V. (2023). Boiovyi stres ta yoho naslidky dlia viiskovosluzhbovtziv [Combat stress and its consequences for servicemen]. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia, 1, 203-209. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/33> [in Ukrainian].
11. Rybalka, V. V. (2006). Teorii osobystosti u vitchyzniani psykholohii: Navchalnyi posibnyk [Theories of personality in domestic psychology: Textbook]. Kyiv: IPPPO APN Ukrainy [in Ukrainian].
12. American Psychiatric Association. (2022). Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5-TR (5th ed., text rev.). Washington, DC: American Psychiatric Association Publishing. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787>
13. Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(2), 267-283. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.56.2.267>
14. Hoge, C. W., Castro, C. A., Messer, S. C., McGurk, D., Cotting, D. I., & Koffman, R. L. (2004). Combat duty in Iraq and Afghanistan, mental health problems, and barriers to care. *New England Journal of Medicine*, 351(1), 13-22. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa040603>
15. Spielberger, C. D. (1983). Manual for the State-Trait Anxiety Inventory: STAI (Form Y). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.